

Justyna Czekajewska

Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

O STATUSIE OSOBY. UTYLITARYZM ETYCZNY W PISMACH NIEMIECKOJĘZycznych FILOZOFÓW

STRESZCZENIE

Rozważania niemieckich utilitarystów na temat identyczności osobowej odwołują się do filozofii anglosaskiej. Poglądy Johna Locke'a do dziś pełnią ważną rolę w kształtowaniu współczesnej bioetyki niemieckiej. Ten filozof jako jeden z najważniejszych przedstawicieli empiryzmu brytyjskiego prowadził rozważania o umyśle człowieka. Dowiódł, że tożsamość osobowa nie jest zależna od substancji materialnej, a jedynie kryterium ciągłości i spójności pamięci, czyli samoświadomość decyduje o człowieczeństwie. Aktualnie rozważania na temat statusu osoby cieszą się dużym zainteresowaniem. Roland Kipke, Dieter Birnbacher, Norbert Hurster, Helga Kuse i Klaus Steigleder popierają koncepcję Locke'a i zgadzają się ze stwierdzeniem, że koncentrowanie uwagi wyłącznie na własnościach biologicznych istoty ludzkiej nie może być niepodważalnym fundamentem człowieczeństwa. W artykule przedstawiono nie tylko myśl niemieckich utilitarystów, ale także poglądy zapożyczone od filozofów anglosaskich. W konkluzji przedstawiono konsekwencje dla nauki wynikające z takiego pojmowania człowieczeństwa.

Słowa kluczowe:

tożsamość osobowa, status osoby, istota ludzka, człowieczeństwo, filozofia niemiecka, utilitaryzm, bioetyka.

Wstęp

Problematyka identyczności osobowej jest zagadnieniem nie tylko bardzo znanym, zainspirowała również powstanie nowych gałęzi nauki. Naukowcy ze Stanów Zjednoczonych oraz państw Europy Zachodniej pracują nad jej doprecyzowaniem, ponieważ są przekonani, że rezultatem ich

pracy będzie postęp w naukach ścisłych i medycznych¹. Tematyka tożsamości osobowej budzi ogromne zainteresowanie, szczególnie wśród filozofów analitycznych i kognitywistów. W opinii badaczy termin ten definiowany jest jako „zespół wyobrażeń, uczuć, sądów, wspomnień i projekcji podmiotu, który odnosi on do siebie. W pojęciu tym mieszczą się takie składniki, jak: samoświadomość jednostki, świadomość kontynuacji i pozostawania sobą w zmieniających się warunkach życia, świadomość uczestnictwa podmiotu w grupach społecznych, koncepcja siebie, zdolność do porównań interpersonalnych i grupowych”². Wyjaśnione zagadnienie pozwala zrozumieć, dlaczego przez wielu uczonych identyczność osobowa utożsamiana jest z trwającym od czasów nowożytnych sporem — *mind-body problem*. Liczne publikacje, które zostały napisane już w XVII wieku, do dzisiaj wzbudzają naukową ciekawość, dlatego relacja umysłu do ciała nieustająco jest tematem inspirującym i interesującym poznawczo. Obecny pluralizm teorii powoduje, że problematyka ta jest włączana do różnych dyscyplin wiedzy, a nawet ukierunkowuje politykę zagraniczną, co sprawia, że ustalenie kryteriów osobowych wymyka się spod kontroli władz państwowych, stając się globalnym dążeniem do modyfikowania praw człowieka oraz nadania praw istotom pozaludzkim.

W artykule zamierzam wyjaśnić, w jaki sposób oraz do jakich możliwych granic akceptowane są poglądy utylitarystów odrzucające tradycyjny porządek praw osobowych opartych na zasadzie świętości życia ludzkiego. W związku z powyższym najwięcej uwagi chcę poświęcić niemieckim filozofom oraz formułowanym przez nich koncepcjom jakości życia ludzkiego. Ponadto zamierzam zwrócić uwagę na poglądy, które zostały zapożyczone od filozofów anglosaskich, ponieważ ich sposób myślenia odegrał ważną rolę w kształtowaniu niemieckiej myśli utylitarnej.

Rozważania o wartości człowieczeństwa. Odrzucenie argumentacji genetycznej przez niemieckich utylitarystów

Filozoficznie i społecznie teoria utylitarystyczna jest w Niemczech zastępczo określana jako teoria ekskluzjonistyczna — *die Exklusionstheorie*. Termin ekskluzywny można tłumaczyć jako wyłączny, odgradzający się od

¹ Ustalenie warunków statusu osoby pomimo zmian w czasie odgrywa ważną rolę w biotechnologii, reprodukcji wspomaganiej, diagnostyce prenatalnej, genetyce oraz transplantacji. Zob. J. Heisterkamp, *Wissen oder Weisheit*, Edition Terbium, Stuttgart 1997, s. 13.

² W. Kamiński, *Człowiek dorosły w sytuacjach zagrożenia tożsamości*, [w:] *Wprowadzenie do andragogiki*, red. T. Wujek, Warszawa 1996, s. 77.

otoczenia, należący tylko do osób uprzywilejowanych, elitarnych³. W tym znaczeniu Roland Kipke, autor książki *Mensch und Person*, zapożycza to pojęcie i zestawia je z innymi terminami, takimi jak *die Spezies* — gatunek, *der Personbegriff* — pojęcie osoby, *die personale Eigenschaften* — cechy osobowe, *das Bewusstsein* — świadomość oraz *das Selbstbewusstsein* — samoświadomość. Autor już we wstępie do książki wyjaśnia, że nie chce uczynić założeń utilitarnych najważniejszymi w etyce, dlatego za punkt wyjścia dla swoich rozważań nie przyjął prawa do wolności, ale formułuje pytania o znaczeniu normatywnym, które również wcześniej pojawiły się w dyskusjach społecznych⁴.

U podstaw filozoficznych rozważań R. Kipke prezentuje myśl, która w jego opinii odkrywa sens sporu między systemami etyki normatywnej, a brzmi ona następująco: „Nie pytanie powinno mieć ważność czy osoby jako obiekty moralnej troski stawia się w centrum badań, lecz jakie indywidua ludzkiego gatunku do wspólnoty osób należą?”⁵.

Z tego cytatu można wnioskować, że istota problemu odnosi się do ustalenia kryteriów zakresu przynależności wybranych jednostek do grona osób. W pojęciu *ekskluzyny* zawartych jest wiele znaczeń, ale zdaniem tego autora najbardziej wymowne jest przypisanie rangi indywiduum tylko niektórym istotom ludzkiego pochodzenia. Ponadto warto zauważyć, że autor dopomina się ustalenia kryterium podziału pomiędzy ludźmi, a nie wyłączenie między istotami innych gatunków, co pozwala wysunąć wniosek, iż wartość człowieczeństwa nie może zostać raz na zawsze nadana człowiekowi.

Według R. Kipkego uznanie wyższości istoty ludzkiej nad innymi organizmami żywymi jest najczęściej poparte argumentacją biologiczną. Jej zwolennicy odwołują się do kryterium genetycznego, innymi słowy „do powstania kodu genetycznego, który wyznacza specyficzne cechy i właściwości

³ W języku niemieckim odpowiednikiem pojęcia *die Exklusion* są terminy *Ausschließung* i *Ausgrenzung* Por. *Duden. Rechtschreibung*, [online], <http://www.duden.de/rechtschreibung/Exklusion> [dostęp 28.09.2016].

⁴ Przypuszczam, że R. Kipke ze względu na profesję oraz humanistyczne zainteresowania wyjaśnia problem identyczności osobowej od strony antropologiczno-socjologicznej. [Roland Kipke — niemiecki dziennikarz i bioetyk, przewodniczący Międzynarodowego Centrum ds. Etyki Medycznej na Uniwersytecie w Tübingen, autor dzieł z zakresu etyki i bioetyki: *Besser werden. Eine ethische Untersuchung zu Selbstformung und Neuro-Enhancement* oraz *Mensch und Person: Der Begriff der Person in der Bioethik und die Frage nach dem Lebensrecht aller Menschen*.

⁵ *Nicht die Frage, ob Menschliche Personen Objekte besonderer moralischen Verpflichtung sein sollen, steht im Zentrum der Untersuchung, sondern die Frage welche Individuen der menschlichen Spezies zu dieser Gemeinschaft der Personen gehören.* Zob. R. Kipke, *Mensch und Person*, Logos Verlag, Berlin 2001, s. 12.

rozwijającej się istoty⁶. W opinii autora książki ten sposób dowodzenia jest błędny, ponieważ sprowadzenie idei człowieczeństwa do posiadania naturalnie wrodzonych własności prowadzi do konfliktu na tle rasowym.

Podobną opinię wyrażają polscy bioetycy, między innymi Danuta Ślęczek-Czakon i Zbigniew Szawarski. Ich zdaniem „Jeśli ktoś będzie obstawał, że to właśnie fakt, iż to ludzka struktura genetyczna decyduje o jej wyjątkowej wartości, to używa bardzo niebezpiecznego w skutkach argumentu: tego samego, który pozwala rasiście domagać się szczególnych praw tylko dlatego, że jest człowiekiem określonej rasy”⁷.

Upatrywanie we własnościach biologicznych przekonania o niepodważalnym fundamencie człowieczeństwa jest w opinii tych uczonych niepoprawne. Nie należy sądzić, że wyłącznie na mocy cech naturalnych przysługuje człowiekowi wartość wewnętrzna, a wraz z nią prawa moralne. Ten zarzut do dziś przyjmowany jest przez zwolenników zasady równości, między innymi Petera Singera, Joela Feinberga, a także twórców klasycznej teorii utylitarnej Jeremiego Benthama oraz Johna Stuarta Milla. Podobnie uważają niemieccy etycy. Oprócz R. Kipkego pogląd ten wyrażają Norbert Hoerster, Dieter Birnbacher i Helga Kuhse. Wymienieni uczeni twierdzą, że nie można wyróżnić jednego gatunku i nadać mu prawa do życia kosztem pozostałych⁸. Zwłaszcza N. Hoerster bardzo krytycznie odnosi się do zwolenników kryterium genetycznego. Uważa on, że zaakceptować tego rodzaju argumentację mogli wyłącznie obrońcy tradycyjnego systemu etycznego, opartego na normach religijnych. W ich opinii ludzie mają być zawsze traktowani na równi i z godnością, ale istoty innych gatunków powinny być im podporządkowane⁹. W chrześcijaństwie stałym fundamentem jest

⁶ T. Biesaga SDB, *Elementy etyki lekarskiej*, Medycyna Praktyczna, Kraków 2006, s. 101. Zwolennikiem koncepcji ciągłości genetycznej jest m.in. John Noonan. Według opinii amerykańskiego uczonego „wyłącznie istota z ludzkim kodem genetycznym jest człowiekiem”. Zawarta w kodzie genetycznym informacja to zapis danych, który stanowi podstawę do przypisania wartości człowieczeństwa tylko osobie ludzkiej. Zgodnie z koncepcją Noonana każda istota ludzka, niezależnie od etapu rozwoju osobowego, ma wrodzony status moralny. Zob. J. T. Noonan, *An Almost Absolute Value in History*, [w:] L. May i in., *Applied Ethics: A Multicultural Approach*, wyd. 5, Prentice Hall 2011, s. 430–434.

⁷ Danuta Ślęczek-Czakon, *Problem wartości i jakości życia w sporach bioetycznych*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004, s. 38. Por. Z. Szawarski, *Wartość życia*, „Etyka”, 1985, t. 21, s. 62.

⁸ R. Kipke, *Mensch und Person*, Logos Verlag, Berlin 2001, s. 17.

⁹ „Stworzył więc Bóg człowieka na swój obraz, na obraz Boży go stworzył: stworzył mężczyznę i niewiastę. Po czym Bóg im błogosławił, mówiąc do nich: Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną: abyście panowali nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi” (Rdz. 1, 27–29).

przekonanie, że człowiek został stworzony na wzór i podobieństwo Boga, a nieśmiertelna dusza stanowi jej żywy dowód, ponieważ pochodzi od Stwórcy. Zdaniem egalitarystów utylitarnych stosowanie antropocentrycznej argumentacji skrywa instrumentalne przekonanie o sprowadzaniu zwierząt do kategorii użytkowych. Pogląd ten oparty jest na koncepcji posiadania duszy, czyli substancji nierozciąglej¹⁰, która wyłącznie życie ludzkie czyni wartościowym.

Samoświadomość — najważniejsza cecha osobowej tożsamości

Pytanie o człowieczeństwo inicjuje dyskusje o niezmiennych, koherentnych warunkach stania się osobą. Ustalenie kryterium stanowi stały fundament i punkt wyjścia dla każdej naukowej teorii. W dziejach historii filozofii podobnie sądzili Platon, Arystoteles i Gottfried Wilhelm Leibniz¹¹. W burzliwych dyskusjach uczestniczyli również przedstawiciele nowożytnej filozofii angielskiej: John Locke, David Hume oraz Georg Berkeley. Wymienieni uczeni poszukiwali odpowiedzi na to samo pytanie. Interesowała ich podmiotowość, czyli ustalenie zbioru określonych cech, które odpowiadają za wyróżnienie jednej istoty od drugiej¹².

Spśród pierwszych filozofów analitycznych największym uznaniem cieszył się Locke. Poglądy brytyjskiego utylitarysty są do dziś aktualne, dlatego uzasadnione jest zainteresowanie jego koncepcją także przez niemieckich naukowców. Locke zasłynął nie tylko dlatego, że odrzucił poglądy platońsko-kartezjańskie, ale przede wszystkim wyznaczył nowy kierunek badań oraz zerwał z tradycją średniowieczną, która znaczenie konstytutywnej

¹⁰ Pogląd o nieposiadaniu substancji nierozciąglej przez zwierzęta został wyraźnie zaakcentowany już na początku czasów nowożytnych przez Kartezjusza, który był kontynuatorem rozważań Platona i św. Augustyna. W opinii filozofa wyłącznie człowiek jest substancją rozciąglą i myślącą, dlatego od zwierząt odróżnia go umiejętność wyrażania swych myśli przez mowę oraz tworzenie kultury. Zob. R. Descartes, *Rozprawa o metodzie*, Wyd. Marek Derewiecki, Kęty 2009.

¹¹ W starożytności filozoficzna koncepcja człowieka była wyjaśniana nie tylko przez konfrontacje z istotami, które w hierarchii stworzeń zajmowały niższe miejsce, ale od czasów Sokratesa, kiedy rozwinął się etyczny humanizm, filozofów zaczął interesować człowiek sam w sobie. Oznaczało to, że jest on tożsamy z własną *psyche*, czyli swoją osobowością moralną i intelektualną. Por. Platon, *Obrona Sokratesa*, tłum. W. Witwicki, Wyd. Antyk, Kęty 2002, 29d–30b; Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, tłum. D. Gromska, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007, A 6, 1096b 32–25; G. Reale, *Historia filozofii starożytnej*, t. V, tłum. E. I. Zieliński, KUL, Lublin 2002, s. 49; G. W. Leibniz, *Monadologia*, tłum. H. Elzenberg, Toruń 1991.

¹² Por. D. Hume, *Traktat o naturze ludzkiej*, tłum. C. Znamierowski, Aletheia, Warszawa 2015; A. Grzebiński, *Kategorie „podmiotu” i „przedmiotu” w Dawida Hume’a nauce o naturze ludzkiej*, Wyd. UMK, Toruń 2005.

istoty osobowej upatrywała w substancjalnym charakterze duszy ludzkiej: „Dusza ludzka jest substancją ale niepełną. Substancją pełną jest człowiek (jako gatunek) złożony z ciała i duszy [...]. Podmiotem działań ludzkich nie jest dusza, lecz człowiek jako *compositum humanum*, złożenie duszy i ciała. Wyróżnikiem duszy jest to, że jest niezniszczalna jako byt względnie samoistny. Dusza ludzka nie powstaje i nie ginie z jakiejś przypadłościowej przyczyny (jak u roślin i zwierząt), jest niezniszczalna i nieśmiertelna¹³.”

W poglądach Locke’a innowacyjne okazało się przekonanie o empirycznym pochodzeniu wiedzy. Brytyjski filozof zwalczał teorię o ideach wrodzonych. Nie uznawał wrodzonych składników wiedzy, idei czy zasad. Według jego opinii idee rzekomo wrodzone umysłowi ludzkiemu wcale nie są znane wielu ludziom. Tak jest w przypadku dzieci niepełnosprawnych intelektualnie oraz pacjentów z zaburzeniami świadomości¹⁴. Z uwagi na konsekwencje przedstawionych rozważań zdaniem nowożytnego filozofa nie można wyróżnić samej substancji materialnej. Ciało nie jest twórczym, które warunkuje identyczność osobową¹⁵. Substancjalność materialna nie wyróżnia indywiduum spośród wszystkich istot żywych. Zagadka identyczności osobowej skrywa odpowiedź w tym, co powoduje stałą, niezmienną tożsamość danej osoby. Zdaniem utilitarystów to świadomość odpowiada za zdolność do refleksji, analizę poglądów, odbiór wrażeń, emocji oraz możliwość ich wyartykułowania. W ten oto sposób przejawia się rozumność, a wraz z nią pojawia się nowy sposób interpretacji terminu osoba. Rozważania Locke’a wprowadzają do filozofii nowy sposób myślenia, a psychologiczny model osoby zmienia dotychczasowe wyobrażenie o człowieku i jego istocie¹⁶.

¹³ T. Kobierzycki, *Filozofia osobowości*, Enteleia, Warszawa 2001, s. 49; I. Ziemiński, *Zagadnienie śmierci w filozofii analitycznej*, KUL, Bydgoszcz 1999, s. 23.

¹⁴ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. II, PWN, Warszawa 1993, s. 97–104.

¹⁵ Brak uznania cielesności jako czynnika konstytutywnego w pojęciu *osoba* ma ważne konsekwencje medyczno-społeczne. J. Locke zrobił to celowo, ponieważ chciał uniknąć pytań pacjentów o ich własną tożsamość po zabiegach chirurgicznych. Teoria Locke’a również w XXI w. jest nadal aktualna — można ją zastosować do pacjentów po operacjach plastycznych i przeszczepach. Zdaniem brytyjskiego filozofa ingerencja w cielesność człowieka nie zmienia jego osobowej istoty.

¹⁶ J. Locke istotę człowieczeństwa upatrywał w posiadaniu pewnych szczególnych cech, jak racjonalność i samoświadomość. Za pomocą wskazanych terminów zdefiniował on pojęcie *osoby*, twierdząc, że jest ona „jednostkową substancją o naturze racjonalnej”. W wyniku akceptacji poglądów J. Locke’a od XVII w. pojęcia *osoba* i *człowiek* nie były używane zamiennie, dlatego wyłącznie wybrane jednostki, które spełniały określone kryteria, mogły uzyskać status osoby. Por. P. Singer, *O życiu i śmierci. Upadek etyki tradycyjnej*, tłum. A. Alichniewicz, A. Szczęsna, PIW, Warszawa 1997, s. 197–201; P. Singer, *Etyka praktyczna*, tłum. A. Sagan, Książka i Wiedza, Warszawa 2003, s. 95–112.

W publikacjach niemieckich etyków można zauważyć nawiązania do poglądów znanych z XVII-wiecznej filozofii anglosaskiej. Uczeni uznają ją za przełomową w rozważaniach o tematyce antropologiczno-etycznej. W naukowych dyskusjach pojęcie osoby wyjaśniane jest przez związek z rozumną istotą, której zdolności mentalne i intelektualne są nadrzędną własnością. Wszystkie czynności introspekcji możliwe są tylko przez świadomość, dzięki której osoba staje się niepodzielną myślą, niezmienną w upływającym czasie i przestrzeni¹⁷. Przedstawienie indywiduum jako trwałej czynności umysłowej w następstwach form naoczności prowokuje do rozważań nad niezmiennymi kryteriami, które decydują o istnieniu człowieczeństwa.

Przedstawione przez R. Kipkego pragmatyczne kryteria osobowe można porównać z poglądami Mary Anne Warren, amerykańskiej wykładowczyni z Uniwersytetu w San Francisco. W jej opinii osobowość mieści się w racjonalnej świadomości, dlatego poprzez odniesienie do ustalonych psychicznych warunków można odróżnić istoty od osób również w zakresie tego samego gatunku. Zdaniem M. A. Warren najważniejsze są następujące kompetencje:

1. Świadomość oraz zdolność do odczuwania bólu.
2. Zdolność do namysłu i rozwiązywania zadań.
3. Samorzutna aktywność.
4. Kompetencje komunikacyjne.
5. Świadomość przynależności do określonego gatunku¹⁸.

Zdaniem R. Kipkego wśród wymienionych właściwości identyczności osobowej brakuje wyróżnienia samoświadomości, od której zależne jest przypisanie autonomii podmiotowi. Autor książki *Mensch und Person*¹⁹ zauważa również, że w opinii większości zwolenników teorii utylitarnej za najważniejsze uznaje się kryteria osobowe, takie jak pragnienie przeżycia,

¹⁷ M. Brassler, *Person. Philosophische Texte von der Antike bis zur Gegenwart*, Philipp Reclam jun., Stuttgart, 1999, s. 79.

¹⁸ Autorka projektu tworzy zbiór ogólnych cech, które odnoszą się bardziej do zwierząt niż do człowieka. Wśród wskazanych właściwości nie ma kryterium odpowiedzialności, którego zwierzę ze swej natury nie posiada, a dla człowieka jest to ważne kryterium moralne, decydujące o przypisaniu człowieczeństwa. Zob. M. A. Warren, *On the Moral and Legal Status of Abortion*, [w:] *Ethical Issues in Modern Medicine*, eds. R. Hunt, J. Arras, California 1977. Por. też, *O moralnym i prawnym statusie aborcji*, tłum. W. Galewicz, [w:] *Antologia bioetyki. Początki ludzkiego życia*, t. II., red. W. Galewicz, Universitas, Kraków 2010, s. 209.

¹⁹ R. Kipke, *Mensch und Person*, Logos Verlag, Berlin 2001.

indywidualne korzyści, ochrona własna oraz aktywność psychofizyczna. Brak nawet jednej z wymienionych cech sprawia, że embrion, płód lub obciążone wadą genetyczną niemowlę zostają wykluczone z grona osób. Sprzymierzeńcy tej koncepcji uważają zatem, że życie ludzi i zwierząt jest tyle samo warte, w zależności od poziomu, na jakim znajduje się ich świadomość oraz samoświadomość.

Według niemieckich filozofów wymienione kryteria będą akceptowane przez coraz większą liczbę odbiorców, jeśli ich treść zostanie przystępnie wyjaśniona, a podstawy teorii zostaną uzasadnione w oparciu o wiedzę nie tylko antropologiczną, ale także medyczną. Wyłącznie w ten sposób będzie można wyjaśnić termin *s a m o ś w i a d o m o ś ć*, który uważany jest za najważniejszą cechę osobowej tożsamości. Rozróżnienie istot od osób jest ściśle powiązane ze wspomnianym kryterium, ponieważ „tylko ludzie, którzy są samoświadomi, są osobami, a wyłącznie osoby mają niepodważalne prawo do życia”²⁰.

Zdaniem niemieckich uczonych największy wpływ na powstanie osobowości mają cechy osobowościowe, których źródłem powstania jest percepcja. Zmysły dostarczają wrażeń o świecie zewnętrznym, doświadczanym i przeżywanym. Z ich pomocą rozpoznajemy przedmioty. Zdaniem utilitarystów to właśnie troska oparta na wiedzy o zmysłach pomaga w odróżnieniu jeszcze nienarodzonych istot od osób. Wśród naukowców o takich przekonaniach jest Günther Pöltner. Według jego poglądów najważniejszym jest uznanie cech, które wyrażają aktywność psychofizyczną podmiotu. Wskazane własności stanowią o wartości istoty, ponieważ dzięki nim może ona wyrażać własne przekonania oraz moralność. Podobnego zdania są także Sam Harris oraz Klaus Steigleder²¹. Obaj powołują się na koncepcję Arystotelesa w celu wyjaśniania terminu *k o m p e t e n c j e d y s p o z y c j o n a l n e*. Ponadto sądzą, że są one własnościami człowieczeństwa, dlatego trwała ich utrata sprawia, że przestaje istnieć świadomość jednostki, a wraz z nią osoba traci swój status i jest traktowana jak istota określonego gatunku.

²⁰ „Selbstbewusstsein ist das Kriterium für die theoretische und praktische Unterscheidung zwischen bloßen Menschen und Person; nur Menschen mit Selbstbewusstsein sind auch Personen, und nur Personen haben ein Recht auf Leben”. Zob. R. Kipke, *Mensch und Person*, Logos Verlag, Berlin 2001, s. 24.

²¹ K. Steigleder, *Die Unterscheidung zwischen Menschen und Personen. Zur Debatte in der Medizinethik*, „Jahrbuch für Wissenschaft und Ethik”, 2003, Vol. 8, s. 95–115. Por. tenże, *Würde und Rechte*, [w:] *Identität-Logik-Kritik. Festschrift für Ulrich Pardey zum 65. Geburtstag*, eds. B. Fait, D. Zumpf, LIT Verlag, Berlin 2014, s. 191–210.

Przeciwnicy utilitaryzmu etycznego twierdzą natomiast, że wyróżnienie cech osobowościowych może przyjąć formę ontologicznej hipostazy i zamiast postrzegać człowieka całościowo, będąc z nim w kontakcie i znając jego poglądy, będziemy koncentrować uwagę wyłącznie na własnościach, którymi dysponuje. G. Pöltner odrzuca ten zarzut. Jego zdaniem nie można żyć w świecie abstrakcji, stanów i własności, które mają wartość ukrytą w sobie, a nie ze względu na coś zewnętrze istniejącego. Przyznanie prawa do życia wprawdzie jest zależne od wymienionych cech deskryptywnych, ponieważ pomagają one wyznaczyć granicę oddzielającą osoby od istot, ale przyznanie im samoistnej wartości sprawiłoby, że utilitaryści skorzystaliby z tej samej metody argumentacji co personaliści, którzy w rozważaniach filozoficznych powołują się na pierwszorzędność substancji nierozciągłej, która odgrywa rolę konstytutywną dla całego gatunku *Homo sapiens*²².

W nawiązaniu do teorii G. Pöltnera pragnę zwrócić uwagę na pewien charakterystyczny szczegół. Jak już wcześniej nadmieniłam, filozof ten broni podstaw teorii utilitarnej i dokonuje rozróżnienia osób od istot w oparciu o występowanie trwałych cech osobowościowych. Posiadanie tych własności ma związek z prawem do roszczeń, potrzeb i interesów, które muszą być spełnione, ponieważ dopomina się o nie racjonalna osoba. W tej sytuacji państwo powinno pozwolić na to, by jednostka mogła swobodnie realizować cele, które są wpisane nie tylko w jej własne, ale także i prawne kompetencje. Moim zdaniem w tej koncepcji wątpliwości może budzić stwierdzenie, że płód nie jest osobą ludzką. Nie chodzi oto, że nie jest nią jeszcze, lecz że nie jest nią w ogóle. Wyróżnieni niemieccy filozofowie nie biorą pod uwagę kryterium potencjalności²³, dlatego istnieje obawa, że zwiększona zostanie liczba wykluczonych istot, pozbawionych praw chroniących ich podmiotowość. Zmiany mogą postępować też w kierunku ustalenia wieku jako dolnej granicy stania się osobą. Przypuszczam, że wątpliwości może być więcej, szczególnie wtedy, gdy zostanie zaakceptowany warunek teorii użyteczności, czyli przyjmie się obustronne korzyści zarówno dla jednostki, jak i dla całego społeczeństwa. Jeśli na tej podstawie zostanie przyznana prawna ochrona jednostce, to można mieć pewność, że tyle wart jest człowiek, a także każde inne

²² G. Pöltner, *Evolutionare Vernunft: Eine Auseinandersetzung mit der evolutionären Erkenntnistheorie (Kohlhammer Urban-Taschenbücher)*, Turtleback 1993.

²³ Tematyka dotycząca zagadnienia potencjalności istoty ludzkiej występuje m.in. w tekstach Zbigniewa Szawarskiego, Kathleen V. Wilkes oraz Joanny Różyńskiej. Zob. Z. Szawarski, *Wartość życia*, „Etyka”, 1985, t. 21; K. V. Wilkes, *Od zarodka do osoby ludzkiej*, „Etyka”, 1988, t. 23; J. Różyńska, *Od zygoty do osoby. Potencjalność, identyczność i przerywanie ciąży*, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2008.

istnienie, ile korzyści oferuje. To instrumentalne podejście jakże zniekształca nam obraz człowieczeństwa.

Jean-Pierre Wils, belgijski teolog oraz etyk, starał się rozstrzygnąć trapiące wątpliwości²⁴. Przyjęty warunek trwałej dyspozycji jest poddany samoświadomości, którą tworzy pierwotnie istniejąca forma zależna od aktualnych przeżyć, emocji oraz myśli indywiduum. Umiejętność wyartykułowania doznań stanowi więc potwierdzenie posiadania świadomości.

W opinii tego uczonego samoświadomość lokalizowana jest w stanach psychicznych człowieka. Umiejętność wyrażania swoich uczuć dowodzi ich akceptacji oraz informuje odbiorcę o obecnych przeżyciach nadawcy. Utożsamienie autorefleksji z własnym odbiorem wrażeń (introspekcyjnych i retrospekcyjnych) zdaje się potwierdzać jej obecność, ale nie wyjaśnia, czy pacjent, który jest w stanie śpiączki, powinien być traktowany jak osoba czy istota ludzka? Trudności z udzieleniem odpowiedzi na wskazane pytanie związane są nie tylko z ustaleniem warunków samoświadomości, ale także akceptacją jej potencjalnego stanu. W literaturze naukowej jest wyjaśnienie, że osoba samoświadoma zdaje sobie sprawę z doświadczanych doznań i emocji. Innymi słowy jest w stanie autokoncentracji, który umożliwia aktualne przetwarzanie informacji o własnej osobie²⁵. Pojawiające się niejasności wynikają z nadużywania zwrotu aktualny, terażniejszy. Koncentrowanie uwagi na obecnie istniejących przeżyciach pacjenta sprawia, że nie zawsze jest on traktowany w odpowiedni sposób. Odrzucenie holistycznej koncepcji człowieczeństwa powoduje, że chorzy z zaburzeniami świadomości, ofiary wypadków drogowych, okaleczeni fizycznie i intelektualnie pacjenci zostają pozbawieni statusu osoby. Tak jakby życie człowieka nie było procesem, w którym należy uwzględnić różne zdarzenia, zarówno te, które wpływają korzystnie na jego rozwój, jak i sytuacje trudne, które uniemożliwiają samodzielne funkcjonowanie.

Podsumowanie

Utylityści niemieccy podobnie jak filozofowie anglosascy kładą duży nacisk na rozwój kognitywistyki. Jednak zgodnie z przedstawionymi uwagami można mieć wątpliwości, czy różne koncepcje na temat samoświadomości

²⁴ R. Kipke, *Mensch und Person*, Logos Verlag, Berlin 2001, s. 32.

²⁵ A. Pilarska, *Samoświadomość — fenomen czy przekleństwo świadomości?*, [online], https://www.researchgate.net/publication/262935140_Samoswiadomosc_-_fenomen_czy_przeklenstwo_swiadomosci_Self-consciousness_-_the_phenomenon_or_the_curse_of_consciousness [dostęp 26.08.2016].

mości w pełni wyjaśniają jej istotę. Problematyczne jest znalezienie właściwego rozwiązania w postępowaniu z pacjentami z zaburzeniami świadomości i przytomności. Z przedstawionych przez uczonych argumentacji nie wynika jednoznacznie, że zmiany w stanie psychicznym człowieka muszą prowadzić do odebrania mu statusu osoby. Stan utraty świadomości może być tymczasowy, dlatego należy dołożyć wszelkich starań, aby przywrócić pacjenta do zdrowia, a nie myśleć o korzyściach, które można uzyskać wraz z uznaniem go za zmarłego.

W praktyce medycznej brak określonych ustaleń o autorefleksji chorego przyczynia się do rozbieżności opinii środowiska medycznego na temat leczenia. Zwolennicy utylitarnych przekonań zapewne będą zwracać uwagę na finansowe korzyści oraz możliwość uratowania jednego pacjenta kosztem drugiego, lecz interesy ekonomiczne i społeczne nigdy nie powinny przesłonić dobra cierpiącego, a ocena faktycznego stanu zdrowia pacjenta nie powinna mieć wpływu na oszacowanie wartości jego życia. W przeciwnym razie dojdzie do moralnego konfliktu, którego zarzewiem będzie brak jasno sformułowanych kryteriów człowieczeństwa. Ponadto warto zaznaczyć, że koncepcje utylitarne w niewielkim stopniu biorą pod uwagę zagadnienie odpowiedzialności. Rozważania w tym zakresie przeważnie są podejmowane przez egalitarystów, którzy chronią praw zwierząt. Ponoszenie odpowiedzialności etycznej za życie drugiego człowieka jest bardzo istotnym wyróżnikiem i nie można go pominąć ani tym bardziej zastąpić życia innym życiem.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, tłum. D. Gromska, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- [2] Biesaga T. SDB, *Elementy etyki lekarskiej*, Medycyna Praktyczna, Kraków 2006.
- [3] Brassier M., *Person. Philosophische Texte von der Antike bis zur Gegenwart*, Philipp Reclam jun., Stuttgart 1999.
- [4] Descartes R., *Rozprawa o metodzie*, Wyd. Marek Derewiecki, Kęty 2009.
- [5] *Duden. Rechtschreibung*, [online], <http://www.duden.de/rechtschreibung/Exklusion> [dostęp 31.08.2016].
- [6] Grzeliński A., *Kategorie „podmiotu” i „przedmiotu” w Dawida Hume’a nauce o naturze ludzkiej*, Wyd. UMK, Toruń 2005.

- [7] Heisterkamp J., *Wissen oder Weisheit*, Edition Terbium, Stuttgart 1997.
- [8] Hume D., *Traktat o naturze ludzkiej*, tłum. C. Znamierowski, Aletheia, Warszawa 2015.
- [9] Kamiński W., *Człowiek dorosły w sytuacjach zagrożenia tożsamości*, [w:] *Wprowadzenie do andragogiki*, red. T. Wujek, Warszawa 1996.
- [10] Kipke R., *Besser werden. Eine ethische Untersuchung zu Selbstformung und Neuro-Enhancement*, Mentis Verlag, Paderborn 2011.
- [11] Kipke R., *Mensch und Person: Der Begriff der Person in der Bioethik und die Frage nach dem Lebensrecht aller Menschen*, Logos Verlag, Berlin 2001.
- [12] Kobierzycki T., *Filozofia osobowości*, Enteleia, Warszawa 2001.
- [13] Leibniz G. W., *Monadologia*, tłum. H. Elzenberg, Toruń 1991.
- [14] Noonan T. J., *An Almost Absolute Value in History*, [w:] L. May i in., *Applied Ethics: A Multicultural Approach*, wyd. 5, Prentice Hall 2011.
- [15] Pilarska A., *Samoświadomość — fenomen czy przekleństwo świadomości?*, [online], https://www.researchgate.net/publication/262935140_Samoswiadomosc_-_fenomen_czy_przeklenstwo_swiadomosci_Self-consciousness_-_the_phenomenon_or_the_curse_of_consciousness [dostęp 26.08.2016].
- [16] Platon, *Obrona Sokratesa*, tłum. W. Witwicki, Wyd. Antyk, Kęty 2002.
- [17] Pöltner G., *Evolutionare Vernunft: Eine Auseinandersetzung mit der evolutionären Erkenntnistheorie (Kohlhammer Urban-Taschenbücher)*, Turtleback 1993.
- [18] Reale R., *Historia filozofii starożytnej*, t. V, tłum. E. I. Zieliński, KUL, Lublin 2002.
- [19] Różyńska J., *Od zygoty do osoby. Potencjalność, identyczność i przerywanie ciąży, słowo/obraz terytoria*, Gdańsk 2008.
- [20] Singer P., *Etyka praktyczna*, tłum. A. Sagan, Książka i Wiedza, Warszawa 2003.
- [21] Singer P., *O życiu i śmierci. Upadek etyki tradycyjnej*, tłum. A. Alichniewicz, A. Szczęsna, PIW, Warszawa 1997.
- [22] Steigleder K., *Die Unterscheidung zwischen Menschen und Personen. Zur Debatte in der Medizinethik*, „Jahrbuch für Wissenschaft und Ethik”, 2003, Vol. 8.

- [23] Steigleder K., *Würde und Rechte*, [w:] *Identität-Logik-Kritik. Festschrift für Ulrich Pardey zum 65. Geburtstag*, eds. B. Fait, D. Zumpf, LIT Verlag, Berlin 2014.
- [24] Szawarski Z., *Wartość życia*, „Etyka”, 1985, t. 21.
- [25] Ślęczek-Czakon D., *Problem wartości i jakości życia w sporach bioetycznych*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004.
- [26] Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. 2, PWN, Warszawa 1993.
- [27] Warren M. A., *O moralnym i prawnym statusie aborcji*, tłum. W. Galewicz, [w:] *Antologia bioetyki. Początki ludzkiego życia*, t. II, red. W. Galewicz, Universitas, Kraków 2010.
- [28] Warren M. A., *On the Moral and Legal Status of Abortion*, [w:] *Ethical Issues in Modern Medicine*, eds. R. Hunt, J. Arras, California 1977.
- [29] Wilkes K. V., *Od zarodka do osoby ludzkiej*, „Etyka”, 1988, t. 23.
- [30] Ziemiński I., *Zagadnienie śmierci w filozofii analitycznej*, KUL, Bydgoszcz 1999.

ABOUT THE STATUS OF THE PERSON. ETHICAL UTILITARIANISM IN LETTERS OF GERMAN-SPEAKING PHILOSOPHERS

Deliberations of German utilitarians about the personal sameness are based on the Anglo-Saxon concept. Views John Locke until today are performing the important part in the forming of contemporary German bioethics. This philosopher as one of the most important representatives of the British empiricism kept dissertations about the mind of the man. He proved that the personal identity wasn't dependent on financial substance, but only the criterion of the continuity and the cohesion of the memory that is the self-awareness is deciding on the humanity. Currently discussions about the status of the person are very popular. Kipke Roland, Dieter Birnbacher, Norbert Hurster, Helga Kuse and Klaus Steigleder are backing the concept up J. Locke and humanities agree with the statement that fixing one's attention on biological properties of a human being cannot to be an indisputable foundation. In this article I present not only the thought of German utilitarians, but also pay attention to the views that have been borrowed from the Anglo-Saxon philosophers. In conclusion, the present implications for learning arising from such understanding of humanity.

Keyword:

personal identity, status of the person, human being, humanity, German philosophy, utilitarianism, bioethics.